

GUID 5201

Аудити экологӣ дар доираи аудитҳои молиявӣ ва мутобиқат

Дастурамали INTOSAI аз ҷониби Созмони
Байналмилалӣ Мақомотҳои Олии Аудит
(INTOSAI) ҳамчун як қисми Эълумияи Касбии
INTOSAI нашр шудааст.

Барои маълумоти иловагӣ ба вебсайт
www.issai.org нигаред

Ҳуҷҷати пешакӣ IFPP - Ҳуҷҷати мазкур қабл аз
таъсиси ҷаҳорҷӯбаи эълумияи касбӣ INTOSAI (IFPP)
дар соли 2016 таҳия шудааст. Аз ин лиҳоз, он метавонад
аз дастурҳои аудити INTOSAI, ки ба қарибӣ таҳия
шудааст, фарқ кунад.

INTOSAI, 2019

- 1) Ҳамчун ҳуҷҷати INTOSAI "Аудити экологӣ ва мутобиқат" дар соли 2004 тасдиқ шудааст
- 2) Ба доираи ISSAI ҳамчун ISSAI 5120 дар соли 2010 дохил карда шудааст.
- 3) Мундариҷа, соли 2016 дигаргун шудааст.
- 4) Бо ташкили Системаи эълomiaҳои касбии Intosai (IFPP), ба GUID 5201 тағир дода шудааст - Аудити экологӣ дар заминаи аудити молиявӣ ва аудити мутобиқат бо тағироти таҳрирӣ дар соли 2019.

Мундарица

Рӯйхати блокҳо	4
Рӯйхати ихтисорҳо ва коҳишҳо	5
A. МУҚАДДИМА	6
B. ХАРАКТЕРИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ.....	8
C. АУДИТИ МОЛИЯВӢ ВА АУДИТИ МУТОБИҚАТ	9
C.1. Аудити молиявӣ	10
C.2. Чӣ гуна масъалаҳои муҳити зист ба ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонанд	14
C.3. Аудити мутобиқат	18
D..... Ҳалли масъалаҳои экологӣ дар соҳаи аудитҳои молиявӣ мутобиқат	23
D.1. Гирифтани маълумот оид ба масъалаҳои марбут ба муҳити зист	23
D.2. Арзёбии ҳатарҳои экологӣ, низоми назорати дохилӣ ва низоми назорати сифати муҳити зист	25
D.3. Меъёрҳои аудит	27
D.4. Гузаронидани расмиёти аслии санҷиш	29
E. ҲИСОБОТ	30
E.1. Ҳисоботи давлатӣ оид ба масъалаҳои экологӣ.....	31
E.2. Ҳисобот оид ба рушди устувор.....	32

Руйхати блокҳо

Блоки 1	1 НАМУНАИ АУДИТ: Хизматрасонии экосистемавӣ	12
Блоки 2	2 НАМУНАИ АУДИТ: Маъмурияти ангиштии Британияи Кабир дар солҳои 2013-2014	16
Блоки 3	3 НАМУНАИ АУДИТ: Созишномаҳои бисёрҷонибаи муҳити зист метавонанд дар ташаккул додани меъёрҳои аудити мутобиқат кӯмак наоянд	19
Блоки 4	4 НАМУНАИ АУДИТ: ("мутобиқати мутаносибӣ")	20
Блоки 5	5 НАМУНАИ АУДИТ: Ҷуброни зарари экологӣ	21
Блоки 6	Саволҳое, ки метавонанд проблемаҳои имконпазири соҳаи аудити экологиро аз нуқтаи назари қонунгузорӣ ва сиёсат дар соҳаи худидоракунии миллий ва маҳаллӣ ба вучуд оранд	22
Блоки 7	Саволҳое, ки метавонанд дар доираи аудити экологӣ барои гирифтани маълумот дар бораи шубҳа ё соҳа менаа эҷод кунанд	24
Блоки 8	6 НАМУНАИ АУДИТ: Субсидияҳои экологӣ	25
Блоки 9	Саволҳое, ки метавонанд ба андозагирӣ ва таҳлилҳои имконпазир дар соҳаи аудити экологӣ дар системаи мониторинги экологӣ оварда расонанд	26
Блоки 10	7 НАМУНАИ АУДИТИ: Аудити ҳифзи муҳити зисти Роҳи оҳани Чинхай-Тибет (2006)	28
Блоки 11	8 НАМУНАИ АУДИТ: Аудити пешгирии ифлосшавӣ захираҳои обӣ аз дарёҳои асосӣ (2010-2011)	28
Блоки 12	Саволҳое, ки метавонанд мушкилоти аудити экологиро дар соҳаи барномаҳо ва ё чорабиниҳои давлатӣ ба вучуд оранд	30
Блоки 13	9 НАМУНАИ АУДИТ: Ҳисобот дар бораи рушди устувор	32

Рӯйхати ихтисорот ва коҳишҳо

CAP:	Сиёсати умумии кишоварзии Иттиҳоди Аврупо (CAP)
CNAO:	Идораи миллии аудити Чин (ИМАЧ)
EMAS:	Нақшаи идоракунии табиат ва аудити экологӣ (НИТАЭ)
EMS:	Системаи идоракунии муҳити зист (СИМЗ)
ЕС:	Иттиҳоди Аврупо (ИА)
ФАО:	Ташкилоти озуқа ва кишоварзии СММ
IAASB:	Кумитаи стандартҳои байналмилалӣи аудит ва тасдиқи эътимоднокии иттилоотӣ
ИКТ:	Технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ
ИНТОСАИ:	Созмони байналмилалӣи Мақомотҳои олии аудит (INTOSAI)
ИССАИ:	Стандартҳои байналмилалӣи Мақомотҳои олии аудит
МСА:	Стандартҳои байналмилалӣи аудит
МЕА:	Созишномаҳои бисёрҷонибаи ҳифзи муҳити зист
НАО:	Палатаи ҳисоб
УГА:	Идораи аудитори кулл
ВОА:	Мақомоти олии аудит (МОА)
НРУ:	Дафтари миллии аудит
ЮНЕП:	Барномаи Муҳити зисти СММ
РКИК ООН:	Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим
РГЭА:	Гурӯҳи кории аудити экологӣ

A. МУҚАДДИМА

1. Стандартҳои касбии аудити ва принципҳои бунёди барои таъмини якпорчагии сифат ва касбияти аудити давлатӣ муҳиманд. Стандартҳои байналмилалии Мақомотҳои олии аудити (ISSAI), ки аз ҷониби Созмони байналмилалии Мақомотҳои олии аудити (INTOSAI) таҳия шудааст, барои паҳн намудани аудити мустақил ва муассир мусоидат мекунанд ва ба аъзои INTOSAI дар рушди муносибати касбии худ тибқи ваколатҳои худ ва қонуни қоидаҳои миллӣ мусоидат мекунанд.

2. "Принципҳои бунёди аудити бахши давлатӣ" (ISSAI 100) ҳадаф ва ваколати стандартҳои ISSAI, инчунин заминаи концептуалии аудити бахши давлатиро муайян мекунанд. ISSAI 200 "Принципҳои бунёди аудити молиявӣ" мутобиқи принципҳои асосии марбут ба аудити ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ таҳия карда шуданд, дар ҳоле ки ISSAI 400 "Принципҳои бунёди аудити мутобиқат" мазмуни мушаххаси аудити мутобиқатро муайян мекунанд.

3. ISSAI 2000–2899 стандартҳои аудити молиявии субъектҳои бахши давлатиро дар асоси Стандартҳои байналмилалии аудит (ISA), ки аз ҷониби Стандартҳои байналмилалии аудит ва эътимод (IAASB) нашр шудаанд, дар бар мегирад.

4. ISSAI 4000 "Принципҳои умумии аудити мутобиқат" дастурамал оид ба гузаронидани аудити мутобиқатро пешниҳод мекунанд.

5. ISSAI стандарти 5120 "Аудити экологӣ дар заминаи аудити молиявӣ ва аудити мутобиқат" ба як гурӯҳи дастури амалӣ дар мавзӯҳои мушаххаси стандартҳои ISSAI тааллуқ дорад. Ин стандарт аз ҷониби Гурӯҳи корӣ оид ба аудити экологӣ (WGЕА) таҳия шудааст. Ҳуҷҷат амалия ва таҷрибаи пешқадами МОА-ро инъикос менамояд ва ҳамчун воситаи кӯмак ба аудиторҳо дар чараёни аудити экологӣ хизмат мекунанд.

6. Дастури мазкур ба принципҳои аз ҷониби умум қабулшудаи аудити молиявӣ ва мутобиқат, ки дар ISSAI 200 ва ISSAI 400 ифода ёфтаанд ва таҷрибаи муосири аудити экологӣ асос ёфтааст. Он масъалаҳои экологиро дар доираи аудити молиявӣ ва мутобиқат таъмин менамояд ва барои қонеъ кардани ниёзҳои аудиторҳо дар ин самт навишта шудааст.

7. Мақомоти олии аудит (МОА) барои гузаронидани аудити экологӣ ба ваколати мушаххас ниёз надорад ва метавонад ин гуна санчишҳоро тибқи иҷозатномаи умумӣ барои аудити молиявӣ ё мутобиқат иҷро кунад.

8. Умуман, аудити экологӣ ба аудитҳои самаранокӣ, аудити мувофиқат ё аудити молиявӣ дахл дорад, ки муносибати мақомоти масъул (масалан ҳукуматҳо) ба ягон масъалаи мушаххаси муҳити зист ё сиёсат ё барномаи экологӣ ва самаранокии онҳоро дар ҳалли масъалаҳои муҳити зист ба назар мегирад.

9. МОА метавонанд эътироф кунанд, ки малака ва таҷрибаи касбии асосии онҳо дар аудити ҳисоботи молиявӣ ва баррасии масъалаҳои мутобиқат мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи ин таҷриба дар ҷараёни аудити экологӣ муҳим аст. Ҳуҷҷати мазкур имкониятҳои гузаронидани аудитҳоро бо тавачҷӯх ба муҳити зист бо истифода аз заминаи меъёрию ҳуқуқие, ки барои аудити молиявӣ ва мутобиқат таҳия шудаанд, тавсиф менамояд.

10. Фасли Муқаддима мафҳумҳо ва принципҳои умумии идораро дар бар мегирад, дар ҷаҳор баҳши оянда табиати умумии аудити экологӣ тавсиф карда мешавад, алахусус дар заминаи аудити молиявӣ ва мувофиқат дар асоси амалияи аудити мавҷуда. Мисолҳои дахлдори аудити экологӣ, молиявӣ ва / ё мутобиқат аз тамоми ҷаҳон оварда шудаанд. Як манбаи таҳлили минбаъдаи мисолҳои амалии аудиторӣ ин вебсайти INTOSAI ва инчунин бюллетени INTOSAI WGEA мебошад¹.

11. Боби якум стандарти ISSAI тавсифи умумии аудити муҳити зистро таъмин намуда, қоидаҳои гузаронидани аудити молиявӣ, аудити мувофиқат, аудити иҷроӣ ва аудиторӣ дар системаи рушди устувор муайян мекунад (нигаред ба банди 21).

12. Дар боби 2 мақсадҳо, вазифаҳо ва равишҳои гуногун ба аудити молиявӣ ва мувофиқат муфассал оварда шудаанд. Аз ҷумла, хусусиятҳои баҳисобгирии маблағҳои пулӣ ва пардохтҳо ҳангоми баррасии аудити экологӣ ба назар гирифта мешаванд.

13. Дар боби сеюм усулҳо ва тадбирҳои мушаххас оид ба он ки аудитор маълумотро дар бораи беҳатарии экологӣ ба даст меорад ва хатарҳои хос, ки то кадом андоза қонунҳо ва санадҳои меъерӣ ба назар гирифта мешаванд, параметрҳои муайян кардани меъерҳои аудит ва тартиби гузаронидани расмиёти асосии аудит баррасӣ карда мешаванд.

14. Дар ниҳоят, боби чорум маълумотро дар бораи ҳисоботи экологии давлатӣ ва аудити ҷорҷӯбаи рушди устувор дар бар мегирад.

В. ХАРАКТЕРИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ

15. Фаъолияти муҳосиб ва аудитор одатан бо сиёсати экологӣ алоқаманд нест. Аммо, чун таъминкунандаҳои иттилоот, вақте ки онҳо гузоришҳо менависанд ва қафолати молиявӣ медиҳанд, ки аксар вақт қарорҳои тичорат ва ҳуқуматро дар бар мегиранд, ба зарурати фаҳмидани хусусияти аудити муҳити зист рӯ ба рӯ мешаванд. Фаъолияти

¹ <http://www.environmental-auditing.org/Home/GreenlinesNewsletter/tabid/100/Default.aspx>

муҳосибон ва аудиторон дастрасӣ ба иттилооти молиявӣ ва амалиётиро талаб мекунад. Онҳо маълумотро дар бораи он, ки қарорҳои ҳукумат дар соҳаи сиёсати экологӣ асоснок буданд, чамъоварӣ, таҳлил мекунанд. Онҳо метавонанд шаффофияти бештарро дар қарорҳои ҳукумат дар бораи истифодаи захираҳои табиӣ ва огоҳӣ аз оқибатҳои эҳтимолии муҳити зист бидуни вайрон кардани стандартҳои мавҷудаи баҳисобгирӣ тарғиб кунанд.

16. Харочоти Ҳукумат барои таҳия ва татбиқи сиёсати экологӣ меафзояд. МОА бояд эътироф намояд, ки харочоти муҳити зист, харочот ва беқурбшавии дорониҳо ба таҳия ва аудити ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонанд. Бинобар ин, аудитор бояд ба пуррагӣ ва саҳеҳии маълумоти пешниҳодшуда баҳо диҳад.

17. Мақсади аудити ҳисоботи молиявӣ аз он иборат аст, ки аудитор андешаҳои худро оид ба омода кардани ҳисоботи молиявӣ аз тамоми ҷиҳатҳои моддӣ тибқи доираи муайяншудаи ҳисоботи молиявӣ баён кунанд. Ҷанбаҳои моддӣ метавонанд мустақиман бо харочоти муҳити зист, ӯҳдадориҳо, оқибатҳо ва натиҷаҳои аудит вобаста бошанд. Аудити ҳисоботи молиявӣ аз аудитор талаб менамояд, ки қоидаҳои экологиро² ҳамчун як қисми аудит баррасӣ кунанд, баҳусус масъалаҳои экологӣ ва масъалаҳои ҷорӣ экологӣ, агар онҳо ба ҳисоботи молиявӣ таъсири назаррас дошта бошанд.

18. Ҳангоми аудити ҳисоботи молиявӣ метавонад масъалаҳои зерини экологӣ пайдо шаванд³:

- ташаббусҳо оид ба пешгирӣ, кам кардан ё барҳам додани зарари экологӣ;
- нигоҳдори манбаъҳои барқароршаванда ва барқарорнашаванда;
- оқибатҳои вайрон кардани қонунгузорӣ ва меъёрҳои экологӣ; ва
- оқибатҳои ӯҳдадориҳои субсидии давлат.

19. Аудити мувофиқат дар робита ба ҳалли мушкилоти экологӣ метавонад ба гирифтани боварӣ аз он, ки фаъолияти мақомоти давлатӣ мутобиқи қонунгузори татбиқшаванда, стандартҳо ва сиёсати экологӣ ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ (дар ҳолати зарурӣ) анҷом дода мешавад.

20. Аудити самаранокии ҳифзи муҳити зист метавонад кафолат диҳад, ки:

- нишондиҳандаҳои самаранокии самти ҳифзи муҳити зист мувофиқ буданд ва баҳои дурусти самаранокии фаъолияти субъектҳои санҷишшавандаро инъикос мекарданд; ва
- барномаҳои экологӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ, самаранок ва самарабахш амалӣ карда

² МСА 250 "Баррасии қонунҳо ва низомномаҳо дар аудити ҳисоботи молиявӣ", сарҳати 6 (b)

³ Амалияи байналмилалӣ аудити 1010: Мулоҳизоти экологӣ дар аудити ҳисоботи молиявӣ, март 1998.

мешаванд.

Барои тавсияҳои нисбатан муфассал оид ба аудити фаъолияти экологӣ, хонанда метавонад ба дастури Гурӯҳи кории INTOSAI оид ба аудити экологӣ (WGЕА) - GUID 5200 "Фаъолиятҳо аз нуқтаи назари муҳити зист" муроҷиат кунад.

21. Гарчанде ки ин ҳуҷҷат аудити экологиро дар заминаи аудити молиявӣ ва / ё мутобиқат муҳокима мекунад, аудитор бояд донанд, ки метавонад ба аудитҳои устуворӣ бо тарзҳои монанде, ки дар ин ҷо тавсиф шудаанд, истифода бурд. Барои маълумоти бештар дар бораи ин масъала, ба INTOSAI WGЕА - GUID 5202 "Рушди устувор: Нақши мақомоти тафтишотии болоӣ" муроҷиат кунед.

С. АУДИТИ МОЛИЯӢ ВА АУДИТИ МУТОБИҚАТ

22. Аудити молиявӣ ва аудити мутобиқат

- санҷиши ҳисоботи молиявии шахсони масъул, аз ҷумла санҷиш ва баҳодихии ҳисоботи молиявӣ, изҳори ақидаи касбии аудитор оид ба ҳисоботи молиявӣ;
- сертификатсияи ҳисоботи молиявии давлат;

- аудити системаҳои молиявӣ ва муомилот, аз ҷумла баҳодиҳии мувофиқа бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- баҳодиҳӣ ба самаранокии назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ; • санҷиши дурустӣ ва дурустии қарорҳои маъмурӣ, ки дар шахси санҷишшаванда қабул карда мешаванд; ва
- ҳисобот дар бораи ҳама гуна масъалаҳои марбут ба аудит, ки бояд аз ҷониби МОА баррасӣ шавад.

23. Дастури мазкур инчунин пешбинӣ менамояд, ки мувофиқат бо қонунҳо ва муқаррароти экологӣ метавонад дар аудити алоҳида баррасӣ карда шавад ва инчунин метавонад як қисми аудити самараноки бошад. Барои дастур оид ба аудити самараноки бо тамаркуз ба масъалаҳои экологӣ, ба GUID 5202 муроҷиат кунед.

24. Аудити экологӣ дар заминаи баррасии ҳисоботи молиявӣ ва / ё аудити мутобиқат метавонад бо риояи стандартҳои баҳисобгирӣ ва / ё мувофиқат бо қоидаҳо ва созишномаҳои дахлдори экологӣ алоқаманд бошад.

- **Финансовый аудит**

25. Мақсади аудити ҳисоботи молиявӣ аз пешниҳоди маълумот дар бораи вазъи молиявӣ, самаранокӣ ва гардиши пул дар ташкилот ва дигар маълумоте, ки барои қабул ва баҳодиҳии қарор оид ба тақсими захираҳо муфид аст. Аз ҷумла, ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ бояд иттилооти муфидро барои қабули қарорҳо таъмин намуда, қобилияти аудиторияро барои ҳисоб кардани шахсони истифодашуда нишон диҳад⁴.

---

⁴ Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ IPSAS 1 "Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ"

26. Умуман, ҳисоботи молиявии ҳукуматҳо (ё субъектҳои онҳо) одатан аз инъикоси масъалаҳои экологӣ худдорӣ мекунанд. Бо вучуди ин, огоҳӣ дар бораи мушкилоти молиявӣ, масъалаҳои мувофиқат ва масъалаҳои марбут ба сиёсат ва ўҳдадорихои экологӣ мавҷуд аст, ки бояд дар ҳисоботи молиявӣ инъикос карда шаванд.

27. Аудити молиявӣ одатан бо иттилооти молиявӣ сарувор дорад. Он бо системаи баҳисобгирии молиявӣ робитаи мустақим дорад ва дар воҳиди пулӣ ифода ёфтааст. Аммо, иттилоот метавонад муҳим бошад, агар чи он бо ифодаи пулӣ пешниҳод нашуда бошад. Иттилооти ғайримолиявӣ метавонад бахшҳои дар бар гирад, ба монанди тонна газҳои гармхонаӣ, мукаабметр истеъмоли об ё ҳиссаи маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тоза. Дарк ва тафсир кардани иттилооти ғайримолиявӣ нисбат ба иттилооти молиявӣ мушкилтар аст, зеро он наметавонад ҳамаи принципҳои баҳисобгирии умумиэътирофшуда ё меъёрҳои ваколатдорро инъикос кунад ё далели сифатӣ будани ин иттилоот бошад. Сарфи назар аз ин мушкилот, маълумоти ғайримолиявӣ метавонанд барои ҳама гуна аудити экологӣ хеле муҳим бошанд.

28. Мақсади аудити ҳисоботи молиявӣ аз он иборат аст, ки аудитор андешаҳои худро оид ба омода кардани ҳисоботи молиявӣ аз тамоми ҷиҳатҳо мувофиқи сохтори муайяншудаи ҳисоботи молиявӣ баён менамояд⁵.

- **Масъалаҳои экологӣ**

29. Масъалаҳои экологӣ барои як қатор ҳукуматҳо, созмонҳо ва истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ торафт муҳимтар шуда истодаанд. Баъзе ташкилотҳои санҷидашуда дар он соҳаҳои фаъолият мекунанд, ки мушкилоти муҳити зист ба ҳисоботи молиявии онҳо таъсири назаррас расонад. Масъалаҳои эҳтимолии муҳити зист, ки аз аудити ҳисоботи молиявӣ бармеоянд, дар банди 18 баррасӣ карда мешаванд.

30. Имрӯз ҷомеаҳои баҳисобгирӣ ва аудит ба ўҳдадорихои экологӣ тамаркуз мекунанд. Гарчанде ки ҳисоботи молиявии корхона дорои дороиҳои замин мебошад (бо ҳамон асосҳои дигар дороиҳо ҳисоб карда мешавад), ба наздикӣ диққати асосӣ ба "дориҳои экологӣ" дода шудааст. Инҳо амволи табиӣ мебошанд, ки саҳм надоранд, аммо ҳадамоти экосистемаро ба монанди зисти обҳезӣ ё обҳезӣ, назорати иқлим ва дигар функсияҳои ғайрисиёсӣ ба монанди эстетикӣ ё тиббӣ таъмин мекунанд. Ин ғоя таъкид мекунад, ки субъектҳои санҷишаванда на танҳо дар назди саҳмдорони худ, балки дар назди ҷомеа низ ҳисобот медиҳанд ва барои идоракунии муҳити табиӣ масъуланд. Баррасии дороиҳои экологӣ ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад ва бахши хусусӣ бо ин роҳ пешсаф аст.

31. Системаҳои баҳисобгирии молиявӣ барои ба назар гирифтани хатарҳои марбут ба гуногунии биологӣ ва ҳадамоти экосистема тарҳрезӣ нашудаанд. Аммо, таназзули ин хизматрасониҳо барои ҷомеа ва иқтисод хатари ҷиддӣ ба бор меорад ва аз ин рӯ харочотро зиёд

---

⁵ Стандарти байналмилалӣ аудит (ISA) 200: "Вазифаҳои асосии аудити мустақил ва гузаронидани аудит мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ аудит"

мекунад. Намунаи аудити 1 баъзе аз хизматрасониҳои экосистема ва таҷрибаи Дафтари кулли аудиторони Канада дар пешниҳоди хизматҳои аудити марбут ба гуногунии биологиро пешниҳод мекунад.

Блоки 1. 1 НАМУНАИ АУДИТ: Хизматрасониҳои экосистемавӣ.

Тибқи арзёбии экосистемаҳо аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид, мо дар остонаи ҳазорсолае ҳастем, ки хизматрасониҳои экосистемаҳо манфиати онҳост, ки мардум аз истифодаи экосистемаҳо ба даст меоранд. Ба онҳо ғизо, об, ҳезум ва нах ва ҳадамоти танзимкунанда, ки ба иқлим, обҳезӣ, беморӣ ва сифати об таъсир мерасонанд, дохил мешаванд. Инчунин хизматҳои ёрирасон ба монанди ташаккули хок, фотосинтез ва гардиши маводи ғизоӣ, ҷузъи хизматҳо мебошанд ва дар ниҳоят ҷанбаҳои фароғатӣ, эстетикӣ ва маънавӣ метавонанд ба ин хизмат дохил карда шаванд. Мувофиқи маълумоти Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО), арзиши пулии ҳадамоти гардолудкунӣ метавонад дар як сол то 200 миллиард долларро ташкил диҳад. Гуногунии биологӣ инчунин манбаи асосии компонентҳои фарматсевтӣ мебошад.

Идораи аудитори кулли Канада (минбаъд - ИАК) диққати худро ба аҳамияти гуногунии биологӣ дар аудит ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои муқаррарнамудаи Конвенсияи байналмилалӣ оид ба гуногунии биологӣ ҷалб намуд. ИАК хулоса кард, ки то кадом андоза мақомоти дахлдори давлатӣ ва барномаҳои онҳо дар ҳалли масъалаҳои экологӣ пешрафт кардаанд. ИАК моделҳои арзёбиеро, таҳия кардаанд ва истифодаи ин моделҳоро дар қабули қарорҳо баррасӣ намудаанд, аммо сифати кори баҳодихиро баҳо надоданд. Ҳисоботи ИАК ба ҳисоби тахминии арзиши хирсҳои кутбӣ бо мақсади инъикоси хулосаҳои умумӣ дар бораи сатҳи техника таалуқ, аммо хулосаи аудитори ин ҳисобро дар бар намегирад. Дар доираи таҳлили, барои дастгирии тасмим дар бораи эътироф кардани хирси кутбӣ ҳамчун намудҳои зери хатар қарордошта, Срзмони муҳити зист Канада фармоиши гузаронидани тадқиқот кард, ки омодагии канадӣро барои таъмини идомаи мавҷудияти ин навъи ҳайвонот дар Канада пардохт кунанд. Намунаҳои арзишҳои дигар, ки дар таҳқиқот арзёбӣ шудаанд, истифодаи хирсҳо ҳамчун манбаи ғизо барои ҷамоаҳои аборигинӣ (тақрибан аз 250,000 то 375,000 доллари амрикоӣ дар як сол) ва шикор ва ҳифзи ҳайвоноти ваҳшӣ (8,5 млн. Доллари ИМА дар як сол).

Аудит инчунин ҳолатҳоро муайян намуд, ки дар он "Муҳити зисти Канада" усулҳои баҳодихиро барои арзёбии манфиати иқтисодии истифодаи обҳои зеризаминӣ дар минтақаҳои муҳофизатшаванда истифода бурд. Тахмин меравад, ки манфиатҳои истифодаи обҳои зеризаминӣ дар доираи танзими пардохти партовҳои об аз арзиши таҳқиқоти соли 2012 ва таҳлили хароҷоту даромад аз се маротиба бештар буданд. Раёсат арзиши иқтисодии минтақаҳои муҳофизатшаванда дар минтақаҳои шимолу ғарбро дар соли 2010 бо сабаби омодагии Канадагиҳо барои пардохт кардани Ҳимояи ин минтақа арзёбӣ кард. Канадагиҳо изҳори омодагӣ кардаанд, ки барои Ҳимояи аҳолии карибу; паррандагони арзишманди обшино; аз нав дида баромадани арзиши

хизматрасониҳо барои ҷамъ ва нигоҳдории карбон, ки аз ҷониби растаниҳо синтез шудааст ва дар таркиби хок дар минтақа мавҷуд аст.

Сарфи назар аз он, ки ИАК аудити самаранокро гузаронд, ин шакли он барои аудити молиявӣ низ муҳим аст, зеро он ба ҷанбаҳои муҳими молиявии марбут ба табиат таъсир мерасонад.

32. Ҳатто агар арзёбии хадамоти экосистема душвор бошад ҳам, аудиторҳо метавонанд ҳукуматҳои худро маҷбур кунанд, ки ба аҳамияти мавзӯӣ ғуш кунанд. Аудиторҳо инчунин метавонанд аз ҳукуматҳо даъват кунанд, ки дар ҳисоботи солонаи молиявии худ масъалаҳои муҳити зистро ба назар гиранд..

- **Баҳисобгирии нақдӣ ва усули ҳисобу замкунӣ**

33. Ҳисоботи баҳши маҷмӯи баҳисобгирии нақдро ва усули ҳисобу замкуниро дар бар мегирад. Дилхоҳ Ҳукуматҳои ҷаҳон дар ин самт усулҳои гуногуни ҳисоботдиҳиро истифода мебаранд⁶.

34. Асоси кассавии баҳисобгирии амалиётҳо ва рӯйдодҳо ҳангоми гирифтани пардохт кардани пули нақд (аз ҷумла муодили онҳо). Он натиҷаҳои умумии молиявии ин давраро ҳамчун фарқи байни пули нақдҳои гирифташуда ва пули нақд пардохтшуда чен мекунад. Ҳисоботи ибтидоии молиявӣ ҳисобот дар бораи гардиши маблағҳои пулӣ мебошанд.

35. Барои муқоиса, дар асоси усули ҳисоби замкунӣ амалиётҳои муомилот ва дигар рӯйдодҳо ҳангоми рух додани онҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд (ва на танҳо дар гирифтани пардохти пули нақд ва муодили онҳо). Унсурҳои ҳисоботи молиявӣ бо усули ҳисобу замкунӣ дороиҳо, ӯҳдадориҳо, дороиҳои холис ва сармоя, даромад ва хароҷот мебошанд.

36. Дастури мазкур таъсири масъалаҳои экологиро ба ҳисоботи молиявӣ бо истифода аз усулҳои баҳисобгирӣ таҳия намуда, инчунин МОА-ҳо ҳангоми баррасии ҳисоботи молиявӣ бояд ба назар гиранд..

---

⁶ Федератсияи Байналмилалӣи Муҳосибон, Кумитаи баҳши давлатӣ, Масъалаҳо ва амалияи баҳисобгирии давлатӣ оид ба ҳисоботи молиявӣ, майи 2000

- **Чӣ тавр масъалаҳои муҳити зист ба ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонанд**

- **Баҳисобгирии пули нақд**

37. Масъалаҳои муҳити зист метавонанд ба ҳисоботи молиявие, ки бо пули нақд таҳия шудаанд, таъсир расонанд, аммо таъсири чунин масъалаҳо аксар вақт маҳдуд аст, зеро миқдори нақд аз эътироф намудани таъсир дар давоми соли ҳисоботӣ (тавассути пардохтҳои мушаххас ва дар ҳисобот оид ба талафот тавассути пардохтҳои махсус) вобаста аст. Таҳлили таъсири муҳити зист бо мӯҳлатҳои муайяни вақт маҳдуд карда намешавад, аз ин рӯ пешгӯиҳо талаб карда мешаванд. Дар натиҷа, аудиторҳо метавонанд таҳияи методологияи санчиши ҷаъолияти муҳити зистро барои давраи бештар аз соли ҳисоботии мувофиқ баррасӣ кунанд. Ҳамин тариқ, усулҳои ба монанди мониторинги муассир метавонанд ба арзёбии таъсир ба муҳити зист мусоидат кунанд. Аммо, ин ба таври дақиқ муайян кардани ҳадафҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои фосилавии аудити экологӣ ниёз дорад. Бо вучуди ин, масъалаҳо ё нигарониҳои экологӣ дар аудити молиявӣ бояд танҳо он вақт муҳим бошанд, ки агар онҳо ба ҳисоботи молиявӣ ва шахсонӣ тасмимгиранда таъсири назаррас дошта бошанд, алахусус:

- оё мутобиқи чаҳорҷӯбаи дахлдори ҳисоботи молиявӣ эътироф, андоза ва пешниҳод кардани дороиҳо / ӯҳдадориҳо / даромад ва харочот;
- оё хатари оқибатҳои молиявӣ вучуд дорад, агар қонунҳо / меъёрҳои марбут ба муҳити зист риоя нашуда бошанд;
- оё ҳама маълумоти дахлдори молиявӣ ва ғайримолиявӣ, ки метавонанд ба тасмимгирандагон таъсир расонанд, шқор гардидаанд.

38. Ғайр аз он, ба ҳисоботи молиявӣ метавонад таъсири ҷиддӣ ворид карда шавад, ба шарте ки дар ҳисоботи молиявии ҳукумат ҳисобот оиди мувофиқати экологӣ дохил карда шавад, масалан, вақте ки корхона аз риояи қонунҳои ҳифзи табиат талаб карда шавад. Дар бораи риоя накардани қонунҳои экологӣ тавассути наشري тафсилоти мушаххас ё ҳисоботи махсус, ки принципҳои аудити молиявӣ ва риояи онҳоро истифода мебаранд, хабар додан мумкин аст.

- **Усули ҳисобу замкунӣ**

39. Масъалаҳои муҳити зист метавонанд ба ҳисоботи муҳосибаи молиявӣ, ки дар асоси ҳисобу замкунӣ омода карда шудаанд, дар бисёр паҳлӯҳои аудит таъсир расонанд. Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирӣ мавҷуданд, ки принципҳои умумии эътироф, таҳлил ва инъикоси масъалаҳои муҳити зистро дар ҳисоботи молиявӣ баррасӣ мекунад.⁷ Аз ин рӯ МОА метавонанд стандартҳои аудиториро мутобиқи ин стандартҳои баҳисобгирӣ дар якҷоягӣ бо мақомоти миллии баҳисобгирии худ таҳия

⁷ Масалан, ISA 37. Муқаррарот, ӯҳдадориҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ дорои маълумоти умумӣ мебошанд, ки ба эътироф ва ифшои захираҳо барои зарари беқурбшавӣ ва талафоти шартӣ, аз ҷумла масъалаҳои экологӣ дахл доранд. Намунаҳои ӯҳдадориҳои экологӣ низ оварда шудаанд.

кунанд ё танҳо риоя кардани стандартҳои байналмилалии эътирофшудаи аудит барои гузаронидани аудити молиявӣ, тавре ки дар ин банд баён шудааст, риоя кунанд. Ин стандартҳо ҳолатҳои зеринро риоя мекунанд:

- a. Иҷрои қонунҳо ва муқаррароти экологӣ метавонад уҳдадорихои эътироф кардани беқурбшавии дороиҳоро дар бар гирад ва аз ин рӯ зарурати аз ҳисоб баровардани арзиши тавозунӣ дорад.
- b. Иҷро накардани талаботи қонунии марбут ба масъалаҳои муҳити зист ба монанди партовҳо ё коркарди партовҳо метавонад боиси барҳамдиҳӣ, ҷубронпулӣ ё пардохтҳои ҳуқуқӣ шавад. Масалан, риоя накардани қонунҳо оид ба назорати ифлосшавӣ метавонад боиси ҷарима шудани шахси ҳуқуқӣ гардад⁸.
- c. Баъзе хароҷоти амалиётии солона дар характериэкологиро доранд. Масалан, хароҷоти барқро хароҷоти экологӣ ҳисобидан мумкин аст, зеро сӯзишвории истихроҷшаванда манбаи диоксиди карбон ва ифлосшавии ҳаво мебошанд.
- d. Баъзе корхонаҳо метавонанд дар ҳисоботи молиявӣ уҳдадорихои экологиро ҳамчун уҳдадорихои муваққатӣ эътироф кунанд. Масалан, уҳдадорихои марбут ба пӯшидани партовгоҳҳои партовҳои саҳт, инчунин уҳдадорихо оид ба нигоҳ доштани ҳудуд ва барқарор кардани тавозуни табиӣ истихроҷи маъданҳо ва аз кор баровардани дастгоҳҳои ҳастай.
- e. Ташкилот метавонад талаб кунад, ки як уҳдадории эҳтимолии экологиро ҳамчун уҳдадории шартӣ ифшо кунад, агар:
  - » Масъулияти имконпазир аз руҳ додани ҳодисаҳои оянда вобаста аст;
  - » Ҳаҷми ин масъулиятро оқилона ҳисоб кардан мумкин нест; ё
  - » Ҷараёни хуруҷи захираҳо барои пӯшонидани уҳдадорӣ қобили қабул нест.
- f. Ҳангоми иҷрои талаботи дахлдори стандарти баҳисобгирӣ дар қайдҳо ба ҳисоботи молиявӣ метавонад маълумоти иловагӣ талаб карда шавад. Намунаҳо мешаванд:
  - » Соҳае, ки ширкат дар он фаъолият мекунад ва мушкилоти экологӣ;
  - » Баҳисобгирии арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ, вақте ки онҳо боэҳтимоли чен карда шуда метавонанд;
  - » Усули баҳисобгирӣ, ки барои хароҷоти муҳити зист қабул карда шудааст (яъне, дар он вақте ки хароҷотҳо муайян карда шудаанд, инчунин пардохтҳои истехлоқшавандаи даромад ва ғайра дохил карда мешаванд);
  - » Ҷаримаҳое, ки мутобиқи қонунгузориҳои экологӣ ситонида мешаванд; ва
  - » Уҳдадорихои барқароркунии экологӣ, аз ҷумла номуайянии андозагирӣ, табиат ва мӯҳлат.

40. Сарфи назар аз таваҷҷӯҳи афзоянда ба баҳисобгирии муҳити зист, низоми ҳисобу

⁸ <http://www.ifac.org/system/files/downloads/b007-2010-iaasb-handbook-iaps-1010.pdf>

замкунӣ на танҳо харочоти муҳити зистро ба назар мегирад (ба мисли векселҳои пулӣ ва ғайра), балки ӯҳдадориҳои экологиро ҳам дарозмуддат ва ҳам кӯтоҳмуддат эътироф мешаванд. Масалан, бо роҳи муқаррар кардани захираҳои молиявӣ дар тавозун ва ифшои ӯҳдадориҳои шартӣ дар дигар ҳисоботҳои молиявӣ. Арзиши амволи асосӣ ва таҷҳизот инчунин метавонад бо беқурбшавии доимӣ, масалан, барои инъикоси беқурбшавӣ, танзим карда шавад. Бинобар ин, стандартҳои мавҷудаи байналмилалӣ муҳосибот нигарониҳои экологиро эътироф мекунад. Аудиторҳо метавонанд ин стандартҳоро барои баҳодиҳии масъалаҳои марбут ба муҳити зист ба ҳисоботи молиявӣ истифода баранд ё метавонанд стандартҳои байналмилалӣ эътирофшудаи аудиториро, ки ҳолатҳои дар боло зикршударо фаро мегиранд, истифода баранд. 2 НАМУНАИ АУДИТ як намунаи муҳими кори аудитиест, ки аз ҷониби Идораи аудити Бритониёи Кабир гузаронида мешавад, то итминони оқилона дар аудити ҳисобҳо ягон хатогии ҷиддӣ ошкор карда нашавад.

Блоки 2. 2 НАМУНАИ АУДИТ: Маъмурияти англисии Британияи Кабир дар солҳои 2013-2014

Маъмурияти англисии Бритониё вақте таъсис дода шуд, ки саноати англисии Бритониё барои хусусигардонии фаъолият дар соҳаи истихроҷи ангишт, инчунин масъалаҳои марбут ба обҳои зеризаминӣ ва коҳиш дар соҳаи ангишт ва металлҳо масъул аст. Вай барои ҳифзи аҳоли ва муҳити зист, идоракунии сандуқи дороиҳо ва дарк кардани арзиши он ва таъмини дастрасӣ ба иттилооти дастрас кор мекунад.

Дар ҳисоботи солонаи ин созмон натиҷаҳои фаъолиятҳо овард шудааст, аз ҷумла вобаста ба:

- истисмор ва кор карда баромадани схемаҳои нави коркарди оби минаҳо;
- таҳқику тармими ҳодисаҳои, ки метавонанд ба амнияти ҷамъият таъсир расонанд;
- тафтиш ва мониторинги партовҳои пӯшидаи минаҳо, тағирдиҳӣ ва танзими онҳо
- фаъолиятҳои, ки ба иншооти ангишт таъсир мерасонанд, то арзёбии хатар барои устувории об, газ ва хокро таъмин кунанд.

Ҳисобҳои маъмурият тибқи талаботҳои ҳисоботи оммавии Британияи Кабир, ки

талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявиро татбиқ мекунанд, пеш бурда мешаванд. Онҳо мутобиқи конвенсия дар бораи арзиши таърихӣ, бо назардошти азнавбаҳодиҳии сармоягузориҳо, воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ тағир дода мешаванд. Ҳамин тавр, ҳисобҳо хароҷоти тахминии ояндаро бо ўҳдадориҳои меросии ў барои давраи аз 50 то 100 соли оянда дар бар мегиранд. Дар солҳои 2013-14, ҷудокунӣ аз 1,067.0 миллион фунт ба 1.066.0 миллион фунт стерлинг коҳиш ёфт. захираҳо ба тамоюлҳо, тахминҳо ва тағирёбии меъёри дисконтӣ маълумот медиҳанд.

Ворид намудани ин захираҳо ба ўҳдадориҳои ҳолис дар санаи 31 март соли 2014 ба 975,7 миллион фунт стерлинг оварда мерасонад, ки савол ба миён меояд, ки оё маъмурият "корхонаи доимоамалкунанда" аст ё не. Ҳисобот тасдиқ менамояд, ки ҳисобҳо ба таври доимӣ таҳия шудаанд, зеро корхона интизори оқилона дорад, ки ў минбаъд гирифтани маблағҳои давлатиро барои иҷрои ўҳдадориҳои худ идома медиҳад.

Мутобиқи Стандартҳои Байналмилалӣ Аудит (Бритониё ва Ирландия), аудити аз ҷониби Палатаи ҳисоб гузаранда, бояд баҳодиҳии фаъолияти субъектро ба назар гирад ва далелҳои кофӣ ба даст орад, то итминони оқилона дар ҳисобот аз таҳрифи муҳим мавҷуд бошад. Ин баҳодиҳӣ ба он ки оё сиёсати баҳисобгирии баҳисобгирӣ дар бораи мувофиқ ва кофӣ ифшо шудааст, дар бар мегирад. Ғайр аз он, аз Палатаи ҳисоб талаб карда мешавад, ки ҳама маълумоти молиявӣ ва ғайримолиявиро дар ҳисоботи солона барои муайян намудани номутобикати назаррас бо ҳисоботи молиявии санҷишшуда баррасӣ намояд.

С.3. Аудити мутобиқат

41. Чӣ тавре ки дар банди 2 гуфта шудааст, аудити мутобиқат ба стандарти INTOSAI-ISSAI 400 дахл дорад. Дар аудиторҳо ҳангоми иҷрои аудити мутобиқат мувофиқати корхонаро бо як қатор параметрҳо санҷида метавонанд. Яқум, онҳо метавонанд мувофиқати ширкатро бо мақомоти молиявӣ ва амалияи баҳисобгирӣ санҷанд (масалан, назорати қонунгузорӣ, аз ҷумла тақсимооти хароҷоти ташкилӣ). Дуюм, онҳо метавонанд риояи қонунҳо ва шартномаҳои экологиро тафтиш кунанд. Аудиторон метавонанд риояи қонунҳо ва шартномаҳоро аз назар гузаронанд, агар риоя накардани онҳо ба ҳисоботи молиявии ширкат ба таври назаррас таъсир расонад. Илова бар ин, аудиторҳо ин мутобиқатро метавонанд тафтиш кунанд, зеро ба ғайр аз ҳама гуна таъсир ба ҳисоботи молиявӣ, ширкат метавонад хароҷоти муҳимро ба дӯш гирад, ки барои истифодаи васеи маблағҳои давлатӣ алоқаманд бошанд.

42. Аудити мутобиқат инчунин ба МОА имкон медиҳад, ки кори созмонро арзёбӣ кунад. Ин метавонад ба ҳукумат (ва агентҳои он) кӯмак кунад, ки фарқияти байни ҳадафҳо ва сиёсат ва натиҷаҳои барномаро коҳиш диҳад. Масалан, фаъолиятҳои экологӣ, ба монанди додани иҷозат барои ҷамъоварии дарахт, аз ҷониби ҳукумат метавонад маблағгузорӣ

карда шавад. Оё барои иҷрои ин кор захираҳо мавҷуданд? Оё амали аудитор одилона ва дақиқ аст?

43. Ин намуди аудити экологӣ метавонад:

- мусоидат намудан ба мувофиқат ё баланд бардоштани эътимод ба сиёсат ва қонунгузории мавҷуда ва ояндаи экологӣ;
- хавфҳо ва харочотҳои вобаста ба риоя накардани қоидаҳои соҳаи ҳамаҷониба;
- харочотро тавассути кам кардани партовҳо ва пешгирии ифлосшавӣ сарфа кунанд; ва
- муайян кардани ӯҳдадорӣҳо ва хатарҳо.

Мисоли 3 Аудит манбаъҳои имконпазири таҳияи меъёрҳои мутобиқатро таъмин мекунад.

Блоки 3. 3 НАМУНАИ АУДИТ: Созишномаҳои бисёрҷонибаи ҳифзи муҳити зист метавонад дар ташаккул додани меъёрҳои аудити мутобиқат кӯмак кунад

Садҳо созишномаҳои бисёрҷонибаи экологӣ (МЕА) вучуд доранд, ки масъалаҳои мухталифи экологиро ҳал мекунанд. МЕА як истилоҳи васеъест, ки намудҳои мухталифи конвенсияҳо ва протоколҳо дар бар мегирад, аммо азбаски INTOSAI WGE ва UNEP онро дар дастури худ муайян мекунанд, МЕА як ҳуҷҷати ҳатмии ҳуқуқӣ байни ду ё якчанд давлате мебошад, ки бо баъзе ҷанбаҳои муҳити зист саруқор доранд.

Агар кишвар ба МЭА имзо гузошта бошад, усули маъмултарин тибқи дастурамал, арзёбии муваффақияти кишвар дар иҷрои масъулият ва ўҳдадориҳои худ дар доираи МЕА ва ҷӣ гуна ин вазифаҳо дар доираи конунгузориҳои миллиӣ ва идоракунӣ мебошанд. Агар ягон кишвар МЕА-ро имзо накунад, созишномаҳо то ҳол метавонанд манбаи хуби меъёрҳои аудиторӣ бошанд, зеро бисёр созишномаҳо тасриҳҳои беҳтарин ва нишондиҳандаҳо ҳисобидан мумкин аст. Ғайр аз он, сабабҳои имзо накардани Иттиҳоди Аврупо ба таваҷҷӯҳи аҳли ҷомеа расонида мешаванд. Масалан, дар соли 2013 МОА мақомоти Дания, Финляндия, Латвия, Литва, Норвегия, Лаҳистон ва Шветсия аудити ҳамохангшудаи савдои партовҳо нашр карданд. Ҳадафи баррасии муштарак арзёбии эътимоднокӣ, эътимоднокӣ ва самарабахшии Нақшаи савдои партовҳои Иттиҳоди Аврупо (ИА) ва механизмҳои лоиҳавӣ дар доираи Протоколи Киото мебошад.

Меъёрҳои умумии аудит ҳам созишномаҳои байналмилалӣ дар сатҳи СММ ва муқаррароти Иттиҳоди Аврупо оид ба ин масъала дар бар мегиранд:

1. Протоколи Киото ва қарорҳои дахлдори Созишномаҳои Марракеш
2. Дастурҳои Иттиҳоди Аврупо.
3. Низомномаи феҳристӣ
4. Роҳнамои UNFCCC барои назорат ва ҳисоботдиҳӣ
5. Роҳнамои мониторинг ва гузоришдиҳии ИА

Мисол Аудит 4 мисоли аудит ва таъсири эҳтимолии номувофиқат мебошад.

Блоки 4. 4 НАМУНАИ АУДИТ: ("Муқоисаҳои мутобиқ")

Тибқи Сиёсати умумии кишоварзии Иттиҳоди Аврупо (САР), пардохтҳо барои ҳар як бенефитсиар метавонанд коҳиш дода шаванд, агар қоидаҳои экологӣ, амнияти озуқаворӣ, саломатии ҳайвоноту наботот ва ҳифзи саломатии ҳайвонот риоя карда нашаванд ё талабот оид ба нигоҳ доштани ҳамаи кишоварзӣ риоя карда шавад. заминҳо дар ҳолати хуби кишоварзӣ ва экологӣ иҷро карда намешаванд. Инро "Муқоисаҳои ҳамаҷониба" меноманд.

Муқоисаҳои мутобиқ бо маблағгузорию буҷет вобастагӣ надоранд. Ва баръакс, қонунвайронкунонҳои ҳамҷавор боиси кам шудани пардохт ба деҳқонон ё ҷарима мешаванд. Гарчанде ки маблағи дахлдор (тақрибан 10 миллион евро дар соли 2005) маҳдуд аст, муқоисаи мутобиқ ба иҷрои қисми зиёди бучаи Иттиҳоди Аврупо (тақрибан 40 миллиард евро) барои тақрибан панҷ миллион фермер дахл дорад. Суди Аврупо ҳисобҳои муфидро баррасӣ кард, ки оё мувофиқати мусобиқа тавассути таҳлили он аз лаҳзаи ҷорӣ шудани он ва дар солҳои аввали татбиқи он аз ҷониби Комиссияи Аврупо ва давлатҳои аъзо самаранок аст. Аниқтараф, аудит ба саволҳои зерин посух дод:

- Оё ҳадафҳо ва миқёси ҳамоҳангсоз дақиқ муайян шудаанд ва мумкин аст дар сатҳи хоҷагиҳо натиҷаҳои интизор шаванд?
- Оё ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқи муайянкунандаи ҳамчинсҳо самаранок татбиқ шуда метавонад?
- Оё сиёсати ҳамҷавор ва рушди деҳот бо ҳам мутобиқ шудаанд?
- Оё системаҳои назоратӣ ва таҳримҳо муассиранд?
- Оё ҳисоботдиҳӣ ва мониторинг дурустанд?

Палата ба хулосае омад, ки мутобиқати мусобиқот унсуре муҳими САР мебошад. Дар он ҷое ки он дуруст татбиқ карда шудааст, он барои потенциалистҳои Иттиҳоди Аврупо барои гирифтани САР пардохтҳо барои риояи қоидаҳо дар бораи заминҳои кишоварзӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ ва фаъолият дорад. Аммо, давлатҳои аъзо барои амалисозии системаҳои муассири назорат ва таҳримот масъулият бар дӯш нагирифтаанд. Дар натиҷа, системаи назорат ба талаботи деҳқонон боварии нокифояро медиҳад. Системаи таҳримот инчунин бесамар аст, зеро принципҳои асосӣ риоя намешуданд⁹.

⁹ http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR08_08/SR08_08_EN.PDF

5 НАМУНАИ АУДИТ нишон медиҳад, ки чӣ гуна кори аудитор метавонад ба коҳиш додани хатарҳо ва харочотҳое, ки бо номувофиқатӣ алоқаманданд ва самаранокии нақшаро арзёбӣ кунад.

Блоки 5. 5 НАМУНАИ АУДИТИ 5: Чуброни зарари экологӣ

Дар соли 2010, Идораи давлатии аудити (SCA) Ҷумҳурии Латвия мутобиқати системаи чубронпулии экологиро ба қонунҳо ва муқаррароти дахлдор, инчунин самаранокии нақшаи аудитро санҷид.

Ба доираи аудит ҳисобкунии зарари экологӣ дохил карда шудааст, минтақаҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда, мамнӯъгоҳҳои табиӣ хурд, намудҳои махсус ҳифзшаванда ва биотопҳо, қазри замин, об, ва обҳои зеризаминӣ, инчунин минтақаҳои ёдгориҳои табиӣ ва моҳипарварӣ ворид карда шудаанд. Дар доираи аудит идоракунии устувори ҷангал ва ҳисоб кардани зарари экологӣ ба ҷангалҳо ва захираҳои шикорӣ дохил карда шуданд.

SCA инчунин тадқиқоти мутахассисони мухталифи мустақилро ба назар гирифт ва қайд кард, ки идоракунии устувори ҷангалҳои давлатӣ ҳоло ба қадри кофӣ самаранок нест. Сабаб он аст, ки қонунҳои миллий арзёбии таъсири экологиро талаб намеkunанд, вақте ки буридани дарахт дар ҷангал якҷанд буридани дуруст ба нақша гирифта шудааст. Ин як нуқсест дар қонунгузорӣ, ки ҳоло аз ҷониби ширкати калонтарини давлатии идоракунии ҷангал, саҳҳои давлатии саҳҳои давлатии ҷангалҳои Латвия мавриди истифода қарор мегирад.

Дар ҷараёни санҷиш, SCA муайян кард, ки истифодаи чуброн барои зарар ба муҳити зист, ҷангалҳо ва сарчашмаҳои шикорӣ ба қадри кофӣ самаранок набуд ва низоми мавҷудаи ҷаримаҳо мутаносиб набуд - қонунҳои миллий механизме надоранд, ки вайронкунандагонро ба пардохти ҷаримаи маъмури ҷалб кунад. SCA ба зарурати муҷозот кардани зарари расонидашуда ишора кард.

SCA инчунин тақрори вазифаҳо ва амалҳои суғурӯ ҳамоҳангшуда дар байни вазоратҳои соҳаи ҳифзи муҳити зист, назорати захираҳои ҷангал ва шикорро ошкор намуд. Ин таъсирро дар байни мақомоти иҷроия коҳиш дод ва хатари зиёд шудани қонуншиканиҳои пешакӣ коҳишёртаро коҳиш дод.

Баррасии қонунҳо ва санадҳои меъёрии

44. Аудитор бояд дар бораи қонунҳо ва меъёрҳои экологӣ дарки амиқ дошта бошад, ки метавонад ба иштибоҳҳои муҳими ҳисоботи молиявӣ оварда расонад ё ба фаъолияти ташкилот таъсири назаррас расонад. Барои муайян кардани мувофиқати ширкат ё қонунҳо ва қонунгузориҳои экологӣ аз аудитор талаб карда намешавад. Аммо, аудитор метавонад ба дониши касбии худ, таҷриба ва фаҳмиши корхонаҳо ва соҳаҳо дар бораи масъалаҳои номувофиқӣ таъяс кунад ва аз коршиносон маслиҳат гирад.

45. Ҳангоми банақшагири ва гузаронидани аудит, аудитор метавонад мувофиқатро бо қонунҳо ва қоидаҳои татбиқшаванда арзёбӣ кунад, агар мувофиқат ба ҳисоботи молиявӣ ба таври назаррас таъсир расонад ё ҳангоми риояи қонун хароҷоти иловагии давлатро талаб кунад. Аммо, набояд интизор шавад, ки аудити мутобиқат накардани тамоми қонуну қоидаҳо муайян карда мешавад¹⁰.

Блоки 6. Саволҳои, ки метавонанд мушкилоти эҳтимолиро дар соҳаи аудити экологӣ аз нуқтаи назари қонунгузори ва сиёсат дар соҳаи худидоракунии миллӣ ва маҳаллӣ ба вучуд оранд

Оё ҳукумат ягон ҳадафҳои миллии экологиро изҳор кардааст?

- Онҳоро кӣ таъяс кардааст?
- Онҳо ба чӣ кӯшиш мекунанд?
- Оё натиҷаҳо ба даст оварда мешаванд ва гузориш дода мешаванд?
- Кӣ барои гузориш додан ва коркарди натиҷаҳо масъул аст?
- Оё онҳо стандартҳо ё дастурҳоро барои риоя кардани онҳо муқаррар мекунанд?
- Оё стандартҳо ё роҳнамо ба онҳое, ки барои ҳифз, барқарорсозӣ ва идоракунии муҳити зист масъуланд, расонида шудаанд?

Оё ҳукумат ягон раёсат ё шӯъбае дорад, ки барои ҳифз, барқароркунии ва идоракунии муҳити зист масъул бошад?

- Ин шӯъбаҳо ва масъулиятҳои онҳо кадомҳоянд?
- Онҳо чӣ гуна ба натиҷаҳо ноил мешаванд (мувофиқи қоидаҳо, сиёсатҳо ё барномаҳои идоракунӣ)?
- Онҳо дар бораи кори худ чӣ гуна гузориш медиҳанд?
- Дар байни шӯъбаҳо ё шӯъбаҳо масъулияти муштарак мавҷуд аст?

¹⁰ МСА 250. Баррасии қонунҳо ва низомномаҳо ҳангоми аудити ҳисоботи молиявӣ

Оё ҳукумат стандартҳои дахлдори баҳисобгирӣ дорад?

- Оё ҳукумат қонунгузори оид ба ҳифз, барқароркунӣ ва идоракунии муҳити зист таҳия кардааст?
- Оё қонунҳое вучуд доранд, ки идораҳои давлатӣ барои иҷрои он масъуланд?
- Кӣ барои иҷрои қонунҳо масъул аст? Ин қонунҳо дар амал чӣ гуна татбиқ карда мешаванд?
- Оё мақомоти давлатӣ бояд қонунҳо ё меъёрҳои экологиро риоя кунанд?
- Боз ягон вазифаи назоратӣ вучуд дорад, ки барои мувофиқат ва ҳисоботдиҳӣ оид ба мутобиқат масъул аст?
- Агар чунин бошад, ин ҳисоботҳо ба кӣ фиристода шудаанд?

46. ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ЭКОЛОГӢ ДАР АУДИТҲОИ МОЛИЯВӢ ВА МУТОБИҚ

- **Гирифтани маълумот оид ба масъалаҳои марбут ба муҳити зист**

47. Дар тамоми ҷанбаҳои аудит дониши кофӣ оид ба тичорат талаб карда мешавад ва ҳангоми таҳлили он, аудитор метавонад масъалаҳоеро муайян кунад, ки метавонанд ба ҳисоботи молиявӣ, чараёни аудит ва гузориши аудит таъсир расонанд¹¹.

48. Аз аудитор талаб карда намешавад, ки нисбат ба менечмент ё мутахассисони соҳаи муҳити зист маълумоти зиёдтар дошта бошад. Илова бар ин, дар ҳолати зарурӣ, шумо метавонед аз коршиносони берунӣ бо истифода аз гурӯҳҳои коршиносон ё гурӯҳҳои фокусӣ дархост кунед ё аз коршиноси мустақил хоҳиш кунед, то ҳулосаи касбии худро оид ба масъалаи тавачҷӯ ба аудитор пешниҳод кунад. Барои дархост кардани ҳулосаи коршиносон ва фаҳмидани посухи гирифташуда, гурӯҳи ҷалб бояд ҳадди аққал салоҳияти кофӣ ин масъаларо дошта бошад (ниг. ISAs¹²).

49. Аудитор бояд минтақа ё бахши фаъолиятро ба назар гирад, муайян кунад, ки дар кучо ӯҳдадорихои моддӣ, экологӣ ва ҳолатҳои фавқулодда мавҷуданд. Баъзе бахшҳо ба хатари экологӣ бештар осебпазиранд, масалан, соҳаҳои кимиё, нафту газ, фармасевтӣ ва кӯҳӣ, мақомоти давлатӣ, ки ба идоракунии муҳити зист ё танзими иқтисодӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист масъуланд.

Блоки 7. Саволҳои, ки метавонанд як доираи имконпазирӣ аудити муҳити зистро барои гирифтани маълумот дар бораи кафедра ё соҳа эҷод кунанд.

¹¹ ISSAI 2315 Муайянсозӣ ва баҳодиҳии хавфҳои хатогиҳои моддӣ тавассути фаҳмидани субъект ва муҳити он

¹² ISSAI 140 Назорати сифат дар MOA; Замимаи 6 стандарти аудити самаранокии ISSAI 3000

- Оё ҳукумат ягон шӯъба / соҳа ё Мақомот дорад, ки фаъолиятшон ба муҳити зист таъсир расонад?
- Хатари экологӣ чӣ гуна муайян карда шуд? Кӣ дар шӯъба ё созмон ба идоракунии хатарҳои экологӣ масъул аст?
- Оё як шӯъба / созмон ё Мақомоти давлатӣ дар соҳаи фаъолият ба хатари ҷиддии экологӣ дучор шуда, ба натиҷаҳои молиявӣ ва ҳисоботи созмон таъсири манфӣ расонида метавонад?•
- Кадом қонунҳо ва муқаррароти экологӣ нисбати шахси ҳуқуқӣ татбиқ карда мешаванд?
- Дар маҳсулот ё маҳсулоти корхона ягон моддае истифода мешавад, ки мувофиқи қонунҳо ва қоидаҳои мушаххас татбиқ карда мешавад?
- Оё мақомоти ҳифзи ҳуқуқ риояи қонунҳо, қоидаҳо ё иҷозатномаҳоро дар соҳаи муҳити зист назорат мекунанд?
- Оё ягон амалҳои марбутаи танзимкунанда ё ҳисоботҳое, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ интизор кардаанд, ки метавонанд ба тичорат ва натиҷаҳои молиявӣ ва / ё ҳисоботи онҳо таъсири назаррас дошта бошанд?
- Оё сабтҳои таҳримҳо ва даъвоҳо алайҳи иншоот ё директорони он ба масъалаҳои муҳити зист чой доранд? Агар ин тавр бошад, пас сабабҳои ин гуна амалҳо кадомҳоянд?
- Оид ба мувофиқат бо қонунҳо ва қоидаҳои экологӣ ягон суд ба интизор аст?
- Оё корхонаҳо аз хатари муҳити зист ё ҷамъшавии оқибатҳо суғурта карда шудаанд?

- **Арзёбии хавфи экологӣ, системаҳои назорати дохилӣ ва системаҳои назорати сифати муҳити зист.**

50. Бо дониши кофӣ дар бораи тичорат, аудитор хавфи иштибоҳҳои ихтилофи назаррасро дар ҳисоботи молиявӣ муқаррарӣ меҳисобад. Дар заминаи аудити экологӣ, ин хавфи хатогии нодурустро дар масъалаҳои экологӣ дар бар мегирад. Инро бо хатарҳои экологӣ метавон нишон дод..

51. Намунаҳои хатари табиӣ инҳоянд:

- харочотҳое, ки бо қонуният риоя мешаванд;

- оқибатҳои риоя накардани қонунҳо ва меъёрҳои экологӣ; ва
- тағйироти назарраси иқтисодӣ ва танзимкунанда дар хусусияти фаъолияти мақомоти муайяни давлатӣ.

52. Ташкилоти аудиторӣ метавонад барои ба даст овардани назорат аз болои масъалаҳои экологӣ усулҳои гуногунро истифода барад. Корхонаҳои хурд ё ташкилотҳои, ки хатари таъсири экологӣ доранд, метавонанд системаи назорати муҳити зистро ба низоми муқаррарии назорати дохилӣ дохил кунанд. Корхонаҳо, ки дучори хатари экологӣ ҳастанд, метавонанд як зерсистемаи алоҳидаи назорати дохилиро таҳия кунанд ва идора кунанд, масалан, системаи идоракунии муҳити зист (EMS).¹³.

53. Аудитор инчунин бояд дар бораи муҳити назорати экологӣ маълумот гирад. Масалан, соҳаҳо, ки мавриди баррасӣ қарор мегиранд, метавонанд муносибати ҳаياتи роҳбарикунанда ва роҳбарияти он, огоҳӣ ва амалиёт оид ба назорати дохилиро дар бар гиранд.

54. Агар аудитор боварӣ дошта бошад, ки хатари таҳрифоти назарраси ҳисоботи молиявӣ вучуд дорад, барои бартараф кардани ин хавф бояд қоидаҳои мушаххас таҳия ва гузаронида шаванд.

6 НАМУНАИ АУДИТ. Ба таъсис ва фаъолияти системаи назорати дохилӣ оид ба пешниҳоди субсидияҳои экологӣ диққати махсус дода мешавад..

Блоки 8. 6 НАМУНА АУДИТ: Субсидияҳои экологӣ

В 2014 году ВОА Эстонии завершил аудит «Предоставление и надлежащее использование субсидий и поддержки, предоставляемой фондам, созданным государством», в рамках которого, среди прочих организаций, был проведен аудит Центра экологических инвестиций.

¹³ Ташкилоти байналмилалӣ стандартизатсия ISO 14001 нашр кардааст: Стандартҳои EMS. Системаи идоракунии муҳити зист - Тавсиф бо дастур оид ба истифода

Дар рафти аудит ба таври возеҳ ва шаффоф додани кумаки молиявӣ ба фонд: оё системаи назорат барои пешниҳоди грантҳо ба фонд вучуд дорад; то чӣ андоза шакли дурусти ҳуқуқии фонд таҳия карда шудааст. Аудиторҳо инчунин истифодаи маблағҳои аз буҷаи давлат бадастомада ва истифодаи қонунӣ ва мақсадноки пулро тафтиш карданд.

Ҳеҷ гуна сӯиистифода аз пул ёфт нашуд ва системаи ба таври кофӣ муассири идоракунии муайян карда шуд. Аммо, аудиторҳо қайд карданд, ки қоидаҳои тақсимои пул шаффоф набуданд ва татбиқи ҳуқуқҳои муассис ва назорати воқеии ҳазина аз ҷониби вазоратҳои мухталиф (вазорати муҳити зист ва вазорати молия) бо ягон сабаби номаълум сурат гирифтааст.

55. Агар аудитор боварӣ дошта бошад, ки хатари таҳрифоти назарраси ҳисоботи молиявӣ вучуд дорад, барои бартараф кардани ин хавф бояд қоидаҳои мушаххас таҳия ва гузаронида шаванд.

Блоки 9. Саволҳои, ки метавонанд ба андозагирӣ ва таҳлилҳои имконпазир дар соҳаи аудити экологӣ дар системаи мониторинги экологӣ оварда расонанд.

Фалсафаи менеҷмент ва услуби кор дар маҷмӯъ дар соҳаи назорати экологӣ чӣ гуна аст?

Оё сохтори амалиётӣ санҷидашуда, аз ҷумла тақсими масъулиятҳо дар соҳаи назорати экологӣ дар байни шахсони таъиншуда масъул аст? Оё ташкилот системаи иттилооти экологиро дар асоси талаботи танзимкунанда ё баҳодихии хатарҳои экологии худ дар назар дорад?

- Оё ташкилот дар системаи идоракунии муҳити зист (EMS) фаъолият мекунад?
- Система метавонад, масалан, иттилоотро дар бораи миқдори физикии партовҳо ва партовҳои хатарнок, нишондиҳандаҳои экологии маҳсулот ва хизматрасониҳо ё натиҷаҳои тафтиш ё ҳодисаҳо таъмин намояд.
- Намунаи стандартҳои эътирофшудаи EMS стандарти байналмилалии ISO 14001 ва Низоми идоракунии экологӣ ва аудити Комиссияи Аврупо мебошанд.

Аномалияҳо чӣ гуна муайян ва ба роҳбарият гузориш дода мешаванд?

Оё корхона ҳисоботи фаъолияти экологиро нашр кардааст? Агар ин тавр бошад, оё онро тарафи сеюми мустақил тасдиқ кардааст?

Оё тартиби муайянсозӣ ва баҳодихии хавфи экологӣ, назорати риояи қонунҳо ва муқаррароти экологӣ ва мониторинги тағироти эҳтимолии қонунгузории экологӣ, ки метавонанд ба ташкилот таъсир расонанд, вучуд доранд?

Оё роҳбарият аз масъалаҳои муҳити зист ва таъсири эҳтимолии онҳо ба ҳисоботи молиявии корхона огоҳ аст?

Барои намуна,

- ҳама гуна хавфи масъулияти обҳои зеризаминӣ, ки аз ифлосшавии хок, обҳои зеризаминӣ ё рӯизаминӣ бармеояд;
- ҳама гуна хавфи масъулият аз ифлосшавии ҳаво; ё
- ягон шикояти ҳалношудаи кормандон ё шахсони сеюм?

• Меъёрҳои аудит

56. Меъёрҳои аудит меъёрҳои мебошанд, ки иҷрои фаъолияти воқеии онҳо дар самти фаъолияти молиявӣ ва комплаенс чен карда мешавад. Меъёрҳои аудит бояд муносиб ва бегараз аз ҷониби аудитор ё шахси санҷишкунанда дошта бошанд.

57. Ҳадафи таҳияи меъёрҳои ҷанбаҳои экологии аудити молиявӣ ин аст ба аудитор имконият фароҳам оварад, ки сохтори ҳисоботи молиявӣ қобили қабул бошад ва; оё ба таври зарурӣ эътироф, арзёбӣ ва хабар дода шуд (аз ҷумла ӯҳдадорихои шартӣ) ва доронхоро ба таври мувофиқ эътироф, андозагирӣ ва гузориш додааст?

58. Манбаъҳои меъёрҳои аудит метавонанд бошанд:

- Стандартҳои ҳатмӣ, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори таҳияи стандартҳо бароварда шудаанд.
- Меъёрҳои, ки аз ҷониби мақоми эътирофшудаи дигар нашр шудаанд.
- Стандартҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби мақоми салоҳиятдори муқарраркунандаи стандартҳо бароварда шудаанд.
- Дастурҳои, ки мақоми дахлдори ваколатдори рушди стандартҳо нашр кардааст.
- Адабиёти академӣ.

Илова бар манбаъҳои умумии эътибор ба монанди қонунҳо ва муқаррарот, Созишномаҳои байналмилалӣ, стандартҳо, қарордодҳо ва дастурҳои сиёсӣ, Идораи Миллии Аудитии Хитой (ИМАЧ) нақшаҳо ва ҳисоботҳои дахлдори арзёбии таъсир ба муҳити зистро, ки аз ҷониби ҳукумати марказӣ ё Мақомотҳои идоравии он тасдиқ

шудааст, истифода мебарад. ҳамчун меъёрҳои аудити экологӣ. Барои тафсилот ба истиноди дар зер буда нигаред.

БЛОКИ 10. 7 НАМУНАИ АУДИТ: Аудити экологии роҳи оҳани

Сингай-Тибет (2006)

МАҚСАДИ АУДИТ: Санчиши татбиқи чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити зист ва маблағгузориҳои, ки дар ҳисоботи арзёбии таъсири экологӣ нишон дода шудаанд.

Меъёрҳои асосии аудит: Ҳисоботи арзёбии таъсир ба муҳити зисти роҳи оҳани Чинай-Тибет, ки аз ҷониби Вазорати ҳифзи муҳити зист ва Вазорати захираҳои об тибқи Қонуни Арзёбии таъсири экологӣ тасдиқ карда шудаанд.

Сарчашма: <http://www.audit.aov.cn/web743/n746/n752/n767/c66636/content.html>

Блоки 11. 8 НАМУНАИ АУДИТ: Аудити пешгирии ифлосшавии об дар дарёҳои калон (2010-2011)

МАҚСАДИ АУДИТ: Муайян кардани он, ки оё ҳадафҳои нақшаҳои пешгирии ифлосшавии об риоя карда шудаанд.

Меъёрҳои асосии аудит: Нақшаҳои панҷсола барои пешгирии ифлосшавии об дар дарёи зард, ки аз ҷониби ҳукумати марказӣ тасдиқ карда шудааст..

Сарчашма: <http://www.audit.aov.cn/web743/n746/n752/n762/c66339/content.html>

59. Мақсади таҳияи меъёрҳои аудити мутобиқати экологӣ аз он иборат аст, ки аудитор имконият пайдо кунад, ки субъект мутобиқи ӯҳдадориҳои татбиқшаванда сиёсати экологиро пеш гирифта бошад.

60. Истилоҳи "ӯҳдадорӣ" барои ин мақсад маънои онро дорад, он чизе, ки аз ҷониби объекти аудит дар чараёни кор бояд риоя карда шавад. Ин метавонад ӯҳдадориҳои мустақими ҳуқуқӣ ё ӯҳдадориҳои бошад, ки аз ӯҳдадориҳои иҷроии сиёсати мақомоти болоии иҷроия бармеояд.

61. Ҳамин тариқ, манбаҳои эътимоднок метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- Қонунҳои миллӣ - қонунҳое, ки аз ҷониби қонунгузор бароварда мешаванд ва ҳама гуна муқаррарот, қоидаҳо, фармоишҳо, ки тибқи қонун таҳия шудаанд ва дорони эътибори қонун мебошанд.

- Қонунҳои фаромиллӣ - масалан, қонунҳое, ки аз ҷониби мақомоти Иттиҳоди Аврупо қабул шудаанд.
- Созишномаҳои байналмилалӣ, ба мисли шартномаҳо дар як қаламрави дигар ва конвенсияҳои Созмони Милали Муттаҳид.
- Стандартҳои аудит (аз ҷумла усулҳо, тартибот ва меъёрҳои сифат).
- Шартномаҳо.
- Дастурҳои сиёсатгузорӣ.

62. Меъёрҳое, ки ба он мавзӯ арзёбӣ мешавад, бояд бо ташкилотҳои санҷидашуда дар ҳисоботи аудитӣ мувофиқат карда шавад. Ҳангоми гузаронидани аудити экологӣ, молиявӣ ва мутобикат, меъёрҳо метавонанд аз аудит ва аудит хеле фарқ кунанд. Аз ин рӯ, ба таври возеҳ муайян кардани меъёрҳо дар гузориш барои корбарон дарк кардани асос барои кори аудиторӣ ва ҳулосаҳо муҳим аст.

- **Гузаронидани расмиёти аслии санҷиш**

63. Аудитор инчунин далелҳоро барои дастгирии ифшои экологӣ дар ҳисоботи молиявӣ тавассути дархости роҳбарият, шахсони масъули таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва шахсони масъули масъалаҳои экологӣ ба даст меорад..

64. Агар субъектҳои санҷишшаванда функсияи аудити дохилоро иҷро кунанд, ки ҷанбаҳои экологии фаъолияти корхонаро ба назар гиранд, аудитор бояд истифодаи натиҷаҳои ин корро ба назар гирад. Дар ҳолатҳои муайян, коршиноси экологӣ метавонад ба коркарди натиҷаҳои дар ҳисоботи молиявӣ ифодашуда, масалан, дар муайян кардани хусусият ва андозаи ифлосшавӣ, бо назардошти усулҳои алтернативии барқарор кардани ландшафтҳои табиӣ ва ғайра ҷалб карда шавад. Дар чунин ҳолатҳо аудитор бояд таъсири кори коршиносро ба ҳисоботи молиявӣ, инчунин салоҳияти касбӣ ва воқеияти коршиноси экологиро ба назар гирад.

65. Ҷанбаи дигаре, ки аудитор метавонад ба назар гирад, истифодаи ҳама гуна харочотест, ки корхона метавонад дар ҷамъоварии он ба даст орад, масалан, маблағҳое, ки дар назди модели "ифлоскунанда пардохт хоҳад кард". Аудитор метавонад системаи молиявӣ ва назоратро дар атрофи ҷамъоварии чунин маблағ, тартиботе, ки барои баҳодихии эътимоднокии усулҳои миқдорӣ ва арзёбӣ, ки бо масъалаҳои экологӣ алоқаманданд, тафтиш кунад. Аудитор баҳо медиҳад, ки оё ин маблағҳо бо мақсадҳои таъиншуда истифода мешаванд.

Блоки 12. Саволҳое, ки метавонанд мушкилоти эҳтимолии аудити экологиро дар барномаҳо ё соҳаҳои фаъолияти давлатӣ ба вучуд оранд

Чунин барномаҳо ё фаъолиятҳо метавонанд коркарди заминҳои қорам, обёрӣ барои кишоварзӣ ва ҳавзаи обчамъшавро дар бар гиранд. Ин масъалаҳо ва фаъолиятҳо дастгирии соҳаи хоҷагии чангалро дар бар мегиранд; дастгирии кишоварзӣ; ҳифзи обанборҳо; нигоҳдории гуногунии биологӣ; баланд бардоштани самаранокии барқ; пешгирии ифлосшавӣ; коркарди партовҳои шаҳр ё ҳифз ва нигоҳдории мероси фарҳангӣ, боғҳои миллий, ҷойҳои мероси фарҳангӣ ё объектҳои дорои арзиши махсуси фарҳангӣ ва илмӣ.

- Барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ аз кадом манбаъҳо истифода мешаванд?
- Оё ин захираҳо ба таври дақиқ ба қайд гирифта шудаанд ва натиҷаҳои дақиқ гузориш дода шудаанд?
- Вазифаҳои МОА барои сабт ва гузоришдиҳӣ дар бораи иҷрои ин барномаҳо кадомҳоянд?

66. ҲИСОБОТ

67. Ҳисоботҳо оид ба муҳити зист ва рушди устувор, аз як тараф, восита барои иртибот бо ҷонибҳои манфиатдор ва идоракунии обрӯи тичорӣ мебошанд. Аз ҷониби дигар, чунин ҳисобот барои созмон бо мақсади беҳтар кардани идоракунии хавфҳо ва сарфа кардани захираҳо ва маблағҳои дохилиаш муҳим буда метавонад.

68. Бори аввал гузоришҳои ҳифзи муҳити зист ва аудитор дар системаи рушди устувор аз ҷониби ширкатҳои бахши хусусӣ таҳия мешаванд. Бо мурури замон созмонҳои давлатӣ низ дар таҳияи ин гузоришҳо пешрафт мекунанд. Нақши аудитор аз он иборат аст, ки ин ҳисоботҳо натиҷаҳои воқеӣ, хавфҳо ва дигар нигарониҳои марбутро инъикос кунанд.

- **Ҳисоботи давлатӣ оид ба масъалаҳои экологӣ.**

69. Талабот ба масъулияти давлатӣ дар назди шахсони алоҳида ё созмоне, ки захираҳои давлатиро идора мекунанд, бо баланд шудани сатҳи огоҳии мардум афзоиш ёфтааст. Вобаста ба ин, тамаркуз ба тамаркуз ба хатари молиявӣ барои рафъи ҳама хатарҳои асосие, ки ба аҳоли таъсир мерасонанд, гузашт. Идоракунии ҳама хатарҳои моддӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои мақомот боиси тағйирот дар масъулияти корпоративӣ ва ҳисоботӣ гардид.

70. Баъзе ҳукуматҳо дар бораи вазъи экологӣ дар ҳисоботи молиявии худ ё алоҳида гузориш медиҳанд. Дар ин ҳолат, МОА метавонанд ҷанбаҳои ҳисоботдихӣ ва ҳисоботдихиро дар робита ба нақши аудити худ баррасӣ намоянд.

71. Субъектҳоро, ки ба муҳити зист таъсир мерасонанд, ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

- шахсоне, ки фаъолиятҳои муस्ताқим ё ғайримустақим ба муҳити зист баъзан таъсири манфӣ ва ё мусбат мерасонанд - масалан, тавассути барқароркунии ё нобудсозӣ ва ифлосшавӣ;
- субъектҳои дорои ваколати таҳия ё таъсир расонидан ба сиёсат ва қоидаҳои экологӣ - дар сатҳи байналмилалӣ, милли ё маҳаллӣ; ва
- субъектҳои дорои ваколати назорат ва назорати амали экологии дигарон¹⁴.

72. Агар ба шӯъбаҳо ё агентҳои асосии ҳифзи муҳити зист супориш дода шавад, ки нияти ба даст оварданишонро баён кунанд (изҳорот дар бораи натиҷа ё натиҷаҳои экологӣ), МОА метавонанд ба ҳукуматҳо ташвиқ кунанд, ки ин изҳоротро қисми дархости бучаи созмон кунанд. Ҳар сол дастовардҳо дар соли гузашта метавонанд ҳамчун як қисми аудити молиявӣ баррасӣ шаванд.

73. Ин метавонад асоси гузаргоҳи ҳарсола барои назорати пешрафт ба натиҷаҳои дилхоҳи экологӣ гардад. Ҳар як МОА бояд, бо назардошти ваколати худ, мувофиқати ин усулро ба назар гирад.

---

¹⁴Дастур оид ба аудити фаъолияти экологии INTOSAI 2000

- **Ҳисобот дар бораи рушди устувор**

74. Ҳисоботҳои экологӣ дар солҳои 1980ум дар самтҳои гуногун таҳаввул ёфтаанд. Аз як тараф, диққати асосӣ ба масъулияти иҷтимоӣ дода мешавад, ки дар ҳисоботи масъулияти корпоративии иҷтимоӣ зоҳир мешавад, аз тарафи дигар, ҳисоботҳои васеи устуворӣ мавҷуданд, ки масъалаҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро дарбар мегиранд. Дар ниҳоят, ба сӯи гузориши ҳамгирошуда чараён дорад, ки далели он аст, ки ин ҳама маълумотҳо бояд дар як гузориши солона ва инчунин маълумоти молиявӣ пешниҳод карда шаванд, ба ҷои ҷопи аудити алоҳидаи экологӣ ё аудити системаи рушди устувор.

75. Бахши хусусӣ стандартҳоро барои таъмини эътимоднокии ҳисоботҳо таҳия кардааст. Аммо, ҳадафи МОА дар аудити молиявӣ нисбат ба ҳадафи бахши хусусӣ васеътар аст. Аудиторҳои бахши давлатӣ ба ҳисоботи васеътар ва муҳимтар аз ҳама, маълумот дар бораи оқибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки аксар вақт дар шакли нишондиҳандаҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолият оварда мешаванд, назар мекунад.

МОА дасткрамалро барои ҳисоботи рушди устувор таҳия намуда, нашр кардаанд, то ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар беҳтар сохтани ҳисоботи экологӣ ва замина барои арзёбии аудиторон кӯмак кунанд.

Блокм 13. 9 НАМУНАИ: Ҳисобот дар бораи рушди устувор

Нашри маҷаллаи INTOSAI WGEA "Ҳисоботдихӣ оид ба рушди устуворӣ: мафҳумҳо, чорҷӯба ва нақши мақомоти олии аудит" ҳадафи таҳияи меъёрҳои аудитории марбут ба ҳисоботи рушди устуворӣ ва шарҳи онро барои МОА-ҳо баррасӣ мекунад. Масалан, МОА метавонанд таҷриба ва роҳнамоии беҳтарро таъмин кунанд. Гузашта аз ин, агар дар бахши давлатӣ тавсеаи ҳисоботдихӣ дар бораи устуворӣ бештар бошад, савол дар мавриди пешниҳоди ягон қафолат дар иттилооти аудити устувор ногузир ба назар мерасад.

Ҳамчун намуна, МОА дар Австралия беҳтарин дастурҳоро нашр кардааст, ки ба созмонҳои ҷамъиятӣ дар самти ноил шудан ва беҳтар кардани нишондиҳандаҳо ва ҳисоботдихии экологӣ кӯмак мерасонанд. Дастури амалӣ шаш самти асосии тиҷоратро фаро мегирад: энергетика, партовҳо, об, сафар ва идоракунии амвол. Дастур маслиҳатҳои амалӣ, омӯзишӣ ва рӯйхати назоратӣ ва нишондиҳандаҳои пешниҳодшудаи самапанокиро таъмин менамояд.

Ҳамчун мисоли дигар, дар Бритониёи Кабир ҳукумат дастурамалҳо оид ба ҳисобот дар бораи устувории ташкилотҳои марказии давлатиро нашр кардааст. Аз соли молиявии 2011-2012 сар карда, барои ташкилотҳои Бритониёи Кабир ва Англия ҳатмӣ будани ҳисоботи солонии рушди устувор буд. Талаботи ҳадди ақали маълумоти аудитро дар

системаи рушди устуворӣ ва инчунин хароҷоти дахлдори созмонҳоро барои партоби газҳои гармхонаӣ, ҳадди аққал ва идоракунии партовҳо ва истифодаи захираҳои ниҳоиро дар бар мегиранд. Ташкилотҳо инчунин бояд шарҳ диҳанд, ки чӣ гуна онҳо харидорӣ худро устувортар мекунанд ва дар ҳолати мувофиқ, пешрафтро дар робита бо ҳадафҳои гуногунии биологӣ тавсиф мекунанд. Дафтари аудиторӣ Британияи Кабир ба наздикӣ арзёбии умумии ҳисоботи устуворӣ дар ҳукумати марказии Британияи Кабирро анҷом дод. Муайян карда шуд, ки баъзе минтақаҳо ҳоло ҳам беҳбудиро тақозо доранд ва ҳукумат бояд хатарро паси сар кунад, агар шӯъбаҳо дар ҳисоботи солона ҳисоботро дар бораи устуворӣ нодуруст пешниҳод кунанд, агар маълумоте, ки дар ҳисоботи солона пешниҳод шудааст, тартиб дода нашуда бошад.

Сарчашма:

<http://www.environmental-auditing.org/LinkClick.asDx?fileticket=vM4hrHIBd0s%3d&tabid=128&mid=568>

<http://www.nao.org.uk/wD-content/uploads/2015/02/Sustainability-reportinq-in-central-government-an-update.pdf>